Article history:
Received 29 June 2025
Revised 01 September 2025
Accepted 11 September 2025
Published 23 September 2025

Quarterly Research Journal of Islamic History

Volume 15, Issue 59, pp 5-24

ISSN: 2251-9726

Critique of the Claim of Duality in the Conduct of the Prophet Muhammad (PBUH) in Mecca and Medina Based on a Revelation-Oriented Understanding of the Qur'an

Yaqub. Tabesh[1*], Farzad. Dehghani[2]

[1] Associate Professor, Department of Shi'a History, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
[2] Associate Professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran

*** Corresponding author email address**: y.tabesh@hsu.ac.ir

A r t i c l e I n f o

Article type:
Original Research

How to cite this article:
Tabesh, Y., & Dehghani, F. (٢٠٢٥). Critique of the Claim of Duality in the Conduct of the Prophet Muhammad (PBUH) in Mecca and Medina Based on a Revelation-Oriented Understanding of the Qur'an. *Quarterly Research Journal of Islamic History, 15*(٥٩), ٥-٢٤.

© ٢٠٢٥ the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International (CC BY-NC ٤,٠) License.

A B S T R A C T

This study critically examines one of the most controversial Western interpretations of early Islamic history, namely, the view of William Montgomery Watt regarding the alleged duality in the personality of the Prophet Muhammad (PBUH). By distinguishing between the Meccan and Medinan periods, Watt argues that the Prophet was a messenger of morality and compassion in Mecca but transformed in Medina into a political statesman who resorted to violence and warfare in order to consolidate power. The present study responds to this claim through an analysis based on the chronological progression of Qur'anic revelation and demonstrates that the Holy Qur'an, even after the Hijrah and during the height of the Prophet's political authority, presents a coherent, compassionate, and peace-oriented image of him. In this research, Watt's interpretive framework was first extracted and reexamined on the basis of his three major works, Muhammad at Mecca, Muhammad at Medina, and Muhammad: Prophet and Statesman. Subsequently, relying on the chronological order of revelation of Qur'anic verses related to war and peace, the conduct and Qur'anic discourse of the Medinan period were analyzed. The findings were explained at three levels. At the ethical level, they reveal the continuity of such qualities as gentleness, mercy, and forgiveness even at the height of political power. At the discursive level, they demonstrate a persistent emphasis on constructive dialogue, peaceful coexistence, and the prohibition of aggression. At the substantive level, they show that jihad was fundamentally defensive in nature and considered legitimate only in response to oppression and threat. Ultimately, the study concludes that the claim of the Prophet's inclination toward violence or a fundamental transformation of his character in Medina is incompatible with the Qur'anic worldview. A revelation-oriented analysis of the verses, combined with a three-dimensional ethical, discursive, and substantive approach, provides a reasoned internal critique of Watt's orientalist assumptions and presents Islam as a religion grounded in mercy, peace, and moral values.

Keywords: Prophet Muhammad (PBUH), Militarism, Violence, Peace, Holy Qur'an, Montgomery Watt.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

EXTENDED ABSTRACT

The question of violence and peace in Islam has long occupied a central place in both Islamic studies and Orientalist scholarship. Among the most influential Western interpretations of early Islamic history is that of William Montgomery Watt, whose works *Muhammad at Mecca* (۱۹۵۳), *Muhammad at Medina* (۱۹۵٦), and *Muhammad: Prophet and Statesman* (۱۹٦۱) have shaped modern discussions concerning the Prophet Muhammad's character and leadership. Watt proposed that a significant transformation occurred between the Meccan and Medinan phases of the Prophet's mission. According to his interpretation, Muhammad in Mecca functioned primarily as a moral preacher, emphasizing patience, compassion, and spiritual guidance, whereas in Medina he emerged as a political and military leader who increasingly relied on organized force to secure and expand the nascent Islamic community (Watt, ۱۹۵۳; Watt, ۱۹۵٦; Watt, ۱۹٦۱). This interpretation has contributed substantially to the broader Orientalist narrative that associates the Medinan period with the institutionalization of violence in Islam. The present study critically evaluates this claim through a revelation-oriented approach that prioritizes the chronological order of Qur'anic revelation as the primary framework for understanding prophetic conduct. Rather than interpreting the Prophet's actions solely through historical narratives or sociological reconstructions, the study employs a descriptive-analytical method centered on the Qur'an as the foundational and most authoritative source for understanding the Prophet's mission. By examining the gradual development of Qur'anic discourse concerning ethics, dialogue, peace, warfare, and social relations, the research investigates whether the Medinan revelations support the notion of a fundamental transformation in the Prophet's character or whether they instead demonstrate continuity in ethical principles and objectives. The study also situates itself within the broader scholarly literature on Orientalist interpretations of Islam and prophetic conduct, engaging critically with previous studies that have challenged accusations of violence attributed to the Prophet and have emphasized the defensive nature of Islamic warfare (Burji, ۲۰۰٦; Abdolmohammadi, ۲۰۱۲; Abdolmohammadi & Akbari, ۲۰۱۲; Khoshfar et al., ۲۰۲۳).

The study begins by reconstructing Watt's interpretive framework and examining its assumptions regarding the relationship between religion, power, and violence. Watt's analysis rests on the premise that the acquisition of political authority in Medina necessarily transformed the Prophet's methods and priorities, leading to the adoption of military strategies and political coercion as instruments of religious expansion (Watt, ۱۹۵٦; Watt, ۱۹٦۱). In contrast, the revelation-oriented methodology employed in this research examines the Qur'anic discourse according to the chronological sequence of revelation, relying on classical works concerning the order of Qur'anic chapters and verses, including the reports attributed to Ibn Abbas and Jābir ibn Zayd as analyzed by later Qur'anic scholars (Al-Suyuti, ۱٤۲۱; Ma'rifat, ۲۰۱۲). Through this approach, the study investigates Qur'anic passages related to warfare, peace, interreligious dialogue, treaty obligations, and social coexistence across both Meccan and Medinan periods. The analysis is conducted at three interconnected levels. The ethical level focuses on the consistency of the Prophet's moral character, particularly qualities such as mercy, patience, forgiveness, and compassion. The discursive level examines the continuity of Qur'anic teachings regarding peaceful dialogue, coexistence, reconciliation, and avoidance of aggression. The substantive level analyzes the nature and objectives of jihad, evaluating whether Qur'anic legislation presents warfare as an instrument of expansion or as a defensive response to oppression and existential threats. This tripartite analytical framework allows for a

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

comprehensive assessment of whether the Prophet's conduct underwent a substantive transformation after migration to Medina or whether political authority merely provided new institutional means for implementing enduring ethical principles rooted in revelation.

At the ethical level, the findings reveal a remarkable continuity between the Meccan and Medinan periods. The Qur'an consistently portrays the Prophet as a figure characterized by extraordinary moral excellence, mercy, and concern for humanity. Early Meccan revelations describe him as possessing "an exalted standard of character," emphasizing his patience and perseverance despite intense persecution and hostility from the Quraysh (Al-Tabataba'i, ١٤١٧; Al-Samarqandi, n.d.; Banooy-e Asfahani, ١٩٨٢). Likewise, the celebrated Qur'anic description of the Prophet as "a mercy to all worlds" establishes a universal framework for understanding his mission, extending beyond believers to encompass humanity as a whole (Al-Tusi, n.d.; Al-Tha'labi al-Nishaburi, ١٤٢٢). The continuity of these characteristics is evident in the Medinan period, where the Qur'an repeatedly emphasizes forgiveness, consultation, gentleness, and concern for the welfare of others. The verse instructing the Prophet to pardon his followers and consult them despite their mistakes after the Battle of Uhud demonstrates that political leadership did not diminish but rather reinforced these ethical virtues (Abu al-Futuh-e Razi, ١٤٠٨; Al-Tabataba'i, ١٤١٧; Al-Tabrisi, ١٣٧٢). Similarly, Qur'anic references to the Prophet's profound sorrow over humanity's rejection of divine guidance portray him as motivated by compassion rather than domination (Al-Tusi, n.d.; Mustafawi, ٢٠٠١; Al-Tabataba'i, ١٤١٧). Historical accounts cited in the study further reinforce this conclusion by highlighting his forgiveness toward former enemies, humane treatment of captives, and refusal to pursue vengeance even when political and military circumstances would have enabled him to do so (Al-Waqidi, ١٣٨٩; Surabadi, ٢٠٠١). These findings challenge the notion that the Prophet's ethical orientation changed after the establishment of political authority and instead indicate a consistent moral identity throughout his mission.

At the discursive level, the analysis demonstrates that peace-oriented communication and coexistence remained fundamental features of Qur'anic teaching during both periods of revelation. Meccan verses advocate respectful and rational dialogue, particularly through the principle of *jidal bi-allati hiya ahsan* (arguing in the best manner), which encourages engagement with others through reasoned discussion rather than coercion (Makarem Shirazi et al., ١٩٩٥; Al-Tabataba'i, ١٤١٧). Contrary to Watt's suggestion that such conciliatory discourse was merely a temporary strategy necessitated by weakness, the Medinan revelations continue and deepen these principles. Numerous verses instruct believers to honor treaties, pursue reconciliation, and coexist peacefully with those who do not engage in hostility (Al-Tabrisi, ١٣٧٢; Najafi, ٢٠١٩; Gavahi, ٢٠٠٠). The Qur'an explicitly commands acceptance of peace whenever opponents incline toward it and establishes peaceful coexistence as the normative basis of relations with non-hostile groups (Al-Baydawi, ١٤١٨; Makarem Shirazi et al., ١٩٩٥; Al-Tusi, n.d.). The Constitution of Medina and subsequent agreements with neighboring tribes provide historical illustrations of these principles in practice, reflecting efforts to establish a pluralistic and cooperative social order that included Muslims, Jews, and other communities (Ibn Hisham, n.d.; Ibn Kathir, ١٩٨٦). Furthermore, Qur'anic calls for reconciliation among believers and invitations to People of the Book to unite around shared theological principles underscore the persistence of a dialogue-centered worldview (Ja'fari, n.d.; Makarem Shirazi et al., ١٩٩٥). The evidence therefore suggests that the Medinan period was characterized

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

not by the replacement of peaceful discourse with coercive power but by the institutionalization of peace-oriented principles within an emerging political community.

At the substantive level, the study finds that the Qur'anic conception of jihad remains consistently defensive and ethically constrained throughout the Medinan period. The earliest permissions to engage in warfare are explicitly linked to the experience of persecution and injustice, indicating that military action was authorized as a response to aggression rather than as a means of expansion (Al-Tabataba'i, ١٤١٧; Banooy-e Asfahani, ١٩٨٢). Qur'anic injunctions repeatedly prohibit transgression, restrict warfare to combatants, and emphasize the protection of non-combatants and religious freedom (Qurashi, ١٩٩٨; Balkhi, ١٤٢٣; Al-Samarqandi, n.d.). Verses addressing military preparedness stress deterrence and collective security rather than conquest, portraying defensive capability as a mechanism for preventing aggression and preserving social stability (Al-Tabataba'i, ١٤١٧; Balkhi, ١٤٢٣). The study also highlights the Qur'anic rationale for resistance against oppression, particularly the protection of places of worship and the preservation of religious liberty, which frames jihad as a response to existential threats against faith communities rather than an instrument of forced conversion (Surabadi, ٢٠٠١; Mutahhari, ١٩٩٧). Historical examples, including the Prophet's instructions prohibiting the killing of women, children, and the elderly, as well as his preference for negotiation and treaty-making whenever possible, further support the defensive character of Islamic warfare (Al-Waqidi, ١٣٨٩). Consequently, the analysis rejects interpretations that portray Medinan military engagements as evidence of a shift toward aggressive expansionism and instead demonstrates that they were conducted within a coherent ethical and legal framework grounded in the principles of justice, restraint, and legitimate self-defense.

The findings of this study indicate that the alleged duality between the Meccan and Medinan phases of the Prophet Muhammad's mission cannot be sustained when the Qur'an is examined according to the chronological progression of revelation. The ethical qualities of mercy, forgiveness, patience, and compassion remained constant throughout both periods, while the discourse of peaceful coexistence, rational dialogue, and respect for human dignity continued to shape the Qur'anic message even after the establishment of political authority. Likewise, the Qur'anic legislation concerning warfare consistently framed military action as a defensive necessity conditioned by strict moral limitations rather than as a tool of conquest or coercion. The revelation-oriented analysis therefore reveals a profound continuity in prophetic conduct and demonstrates that political authority in Medina represented not a transformation of the Prophet's moral identity but an extension of the same ethical and spiritual principles into the sphere of governance. By integrating ethical, discursive, and substantive dimensions, the study offers a coherent alternative to Orientalist interpretations of prophetic history and presents Islam as a religious tradition fundamentally rooted in mercy, justice, peace, and moral responsibility.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

تاریخچه مقاله

دریافت شده در تاریخ ۸ تیر ۱۴۰۴
اصلاح شده در تاریخ ۱۰ شهریور ۱۴۰۴
پذیرفته شده در تاریخ ۲۰ شهریور ۱۴۰۴
منتشر شده در تاریخ ۱ مهر ۱۴۰۴

پژوهش‌نامه تاریخ اسلام

دوره ۱۵، شماره ۵۹، صفحه ۲۴-۵

شاپا الکترونیکی: ۹۷۲۶-۲۲۵۱

نقد ادعای دوگانگی رفتار پیامبر اکرم(ص) در مکه و مدینه بر اساس فهم تنزیلی قرآن

یعقوب تابش[1*]، فرزاد دهقانی[2]

۱. دانشیار گروه تاریخ تشیع دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران
۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: y.tabesh@hsu.ac.ir [*]

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

تابش، یعقوب.، و دهقانی، فرزاد. (۱۴۰۴). نقد ادعای دوگانگی رفتار پیامبر اکرم(ص) در مکه و مدینه بر اساس فهم تنزیلی قرآن. *پژوهش‌نامه تاریخ اسلام*، ۱۵ (۵۹)، ۲۴-۵.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC ۴,۰) صورت گرفته است.

چکیده

این پژوهش به نقد یکی از چالش‌برانگیزترین برداشت‌های غربی‌ها از تاریخ صدر اسلام، یعنی دیدگاه مونتگمری وات درباره دوگانگی شخصیت رسول اکرم(ص) می‌پردازد. وات با تفکیک دوره مکی و مدنی، مدعی است که پیامبر در مکه پیام‌آور اخلاق و رحمت بود، اما در مدینه به دولتمردی سیاسی تبدیل شد که برای تحکیم قدرت به خشونت و جنگ روی آورد. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل سیر تنزیلی آیات قرآن به این ادعا پاسخ می‌دهد و نشان می‌دهد که قرآن کریم، حتی پس از هجرت و در اوج قدرت سیاسی پیامبر، تصویری منسجم، رحمانی و صلح‌محور از ایشان ارائه می‌کند. در این مطالعه، ابتدا الگوی تفسیری وات بر اساس سه اثر اصلی او محمد در مکه، محمد در مدینه و محمد: پیامبر و دولتمرد، استخراج و بازخوانی شد. سپس با تکیه‌بر ترتیب نزول آیات مرتبط با جنگ و صلح، رفتار و گفتمان قرآنی در دوره مدنی تحلیل شد. یافته‌ها در سه سطح تبیین شدند: در سطح اخلاقی، ثبات صفات نرم‌خویی، رحمت و عفو حتی در اوج قدرت؛ در سطح گفتمانی، تأکید مستمر بر گفت‌وگوی نیکو، همزیستی مسالمت‌آمیز و منع تجاوز؛ و در سطح ماهوی، دفاعی‌بودن جهاد و مشروعیت آن صرفاً در برابر ظلم و تهدید. در نهایت، پژوهش نشان می‌دهد که ادعای خشونت‌طلبی یا تغییر ماهوی پیامبر در مدینه با منطق قرآنی سازگار نیست و تحلیل تنزیلی آیات، همراه با رویکرد سه‌سطحی اخلاقی، گفتمانی و ماهوی، نقدی مستدل و درون‌دینی بر انگاره‌های استشراقی وات ارائه می‌دهد و تصویری رحمانی، صلح‌محور و اخلاق‌مدار از اسلام ترسیم می‌کند.

کلیدواژه‌ها: پیامبر(ص)، جنگ‌خواهی، خشونت، صلح، قرآن کریم، مونتگمری وات.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

درآمد

اسلام دینی مبتنی‌بر وحی، عقلانیت و اخلاق است. این دین در طول تاریخ با خوانش‌های متنوعی مواجه بوده‌است. در دوره معاصر، یکی از جریان‌های تأثیرگذار در شکل‌دهی به تصویر بیرونی اسلام، شرق‌شناسی است؛ جریانی که با پیش‌زمینه‌ای دینی و سیاسی، به‌ویژه در نسبت با سیره نبوی، روایتی خاص از خشونت در اسلام ارائه کرده است. در این میان، ویلیام مونتگمری وات با تفکیک دو دوره مکی و مدنی، مدعی نوعی تحول رفتاری در شخصیت پیامبر اسلام شده‌است؛ به‌گونه‌ای که دوره مکی را نماد دعوت صلح‌طلبانه و دوره مدنی را مرحله گذار به کنش سیاسی نظامی و خشونت‌محور می‌داند.

این ادعا، در ظاهر مبتنی‌بر تحلیل تاریخی است، اما در بنیان خود، متأثر از گفتمان‌های ایدئولوژیک و پیش‌فرض‌های خاصی درباره دین و قدرت است. از منظر درون‌دینی، شخصیت پیامبر در قرآن، تجسم رحمت، عقلانیت و اخلاق پایدار است و آموزه‌های قرآنی، حتی در دوره مدنی، بر صلح‌گرایی، گفت‌وگوی نیکو و دفاع محدود تأکید دارند؛ بنابراین، پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا تحلیل سیر تنزیلی آیات قرآن، به‌ویژه در دوره مدنی، با ادعای خشونت‌طلبی و رفتار دوگانه پیامبر سازگار است؟

برای پاسخ به این پرسش، پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و تمرکز بر تحلیل محتوا، آیات قرآن را در چارچوب سیر نزول در سه سطح اخلاقی: بررسی ثبات شخصیت پیامبر در قرآن، با تأکید بر صفاتی چون نرم‌خویی، رحمت و عفو، حتی در اوج اقتدار سیاسی؛ سطح گفتمانی: واکاوی نشانه‌های صلح‌محوری در آموزه‌های اسلامی، ازجمله جدال احسن، همزیستی مسالمت‌آمیز و منع تجاوز؛ و سطح ماهوی: تحلیل ماهیت دفاعی جهاد در قرآن و رد هرگونه تهاجم‌گرایی در منطق جنگ اسلامی بررسی می‌کند.

پیشینه پژوهش

در حوزه مطالعات نبوی، آثار متعددی به بررسی سیره و اخلاق پیامبر اسلام پرداخته‌اند که عمدتاً با رویکرد الگویی و تربیتی، بر تعاملات ایشان با دیگران تمرکز داشته‌اند. با این‌حال، بسیاری از این پژوهش‌ها ارتباط مستقیمی با مسئله خشونت‌پنداری و نقد دیدگاه‌های مستشرقان ندارند. از این‌رو، در پیشینه حاضر، تمرکز بر آثاری است که به‌طور خاص به نقد اتهام خشونت‌طلبی نسبت به پیامبر پرداخته‌اند و با موضوع این پژوهش هم‌راستایی بیشتری دارند. برجی (۱۳۸۵ش) در مقاله «تأملی در اتهام خشونت به پیامبر اعظم(ص)» به نقد شبهات رایج درباره خشونت‌ورزی پیامبر اسلام، به‌ویژه در موضوع قتل مخالفان پرداخته، اما به دیدگاه‌های مستشرقان ورود نکرده است. خوش‌فر، اختریان و حسینی (۱۴۰۲ش) در مقاله «تحلیل انتقادی اتهام خشونت به پیامبر(ص) از دیدگاه مستشرقان» به‌طور مستقیم به شبهات مستشرقان درباره اجبار در تبلیغ دینی پرداخته و از منظر درون‌دینی به آنها پاسخ داده‌اند. عبدالمحمدی (۱۳۹۱ش) در مقاله «نقد دیدگاه مستشرقان درباره جنگ‌های پیامبر اعظم با رویکرد قرآنی» با تمرکز بر تفسیرهای مادی‌گرایانه، دیدگاه مستشرقان را فاقد درک صحیح از منطق قرآنی دانسته است. همچنین، عبدالمحمدی و اکبری (۱۳۹۱ش) در مقاله‌ای مشترک، با استناد به منابع تاریخی و قرآنی، اهداف غزوات نبوی را دفاعی معرفی کرده و ادعاهای مستشرقان را ناسازگار با واقعیت تاریخی دانسته‌اند. مقاله أسماءالدین و تارین (۲۰۱۵) با عنوان «بازنگری در خطوط قرمز» به بررسی تصویرسازی‌های رسانه‌ای از پیامبر اسلام پرداخته و با اشاره به آثار تحریک‌آمیز مانند فیلم Innocence of Muslims و کاریکاتورهای Jyllands-Posten، بر ضرورت بازاندیشی در تعادل میان آزادی بیان و احترام به باورهای دینی تأکید کرده‌اند. مقاله منتشر شده در مرکز السلف (۲۰۲۰) با عنوان «تصویر پیامبر(ص) در گفتمان شرق‌شناسانه و تأثیر آن بر رسانه‌های غربی» تصویر خشن از پیامبر اسلام در آثار مستشرقان و رسانه‌های غربی را نقد کرده و با استناد به سیره نبوی، ازجمله عفو در فتح مکه، این تصویر را تحریف‌شده و جدا از بستر

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

واقعی دانسته است. سلیمان (۲۰۲۰) در مقاله «چگونه پیامبر از دشمنی و اهانت فراتر رفت» با استناد به شواهد سیره، بر تساهل و کرامت اخلاقی پیامبر اسلام تأکید کرده و تحریفات تاریخی را نقد کرده است. عبداللهی (۲۰۰۶) در مقاله «چرا مسلمانان باید جهاد را کنار بگذارند؟» با نقد تفسیرهای سنتی از جهاد، بر لزوم بازتعریف آن در چارچوب حقوق بشر تأکید کرده و سوءبرداشت‌های خشونت‌محور از اقدامات پیامبر را مورد انتقاد قرار داده است. موسی (۲۰۱۰) در مقاله «نقش در حال تغییر اسلام در روابط بین‌الملل»، با نقد تفسیرهای تحریف‌شده از جنگ‌های صدر اسلام، اقدامات پیامبر را صلح‌طلبانه دانسته و خواستار بازتفسیر متون اسلامی در راستای تقویت دیپلماسی اسلامی شده‌است.

پژوهش حاضر با تمرکز بر آیات قرآن، به‌عنوان معتبرترین منبع تاریخ صدر اسلام و بهره‌گیری از منابع تفسیری و لغوی، اهداف نظامی پیامبر را در برابر ادعاهای یکی از مستشرقان (مونتگمری وات) بررسی کرده است. تمایز و نوآوری این پژوهش در چند محور اساسی قابل‌تشخیص است: الف) بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای قرآن با رویکرد سیر تنزیلی، به‌ویژه در آیات مدنی برای نقد دیدگاه‌های مونتگمری وات؛ ب) تحلیل یکپارچه در سه سطح: سطح اخلاقی: تبیین ثبات شخصیت پیامبر در قرآن (نرم‌خویی، رحمت، عفو)؛ سطح گفتمانی: واکاوی نشانه‌های صلح‌محوری در آموزه‌های اسلامی (اصالت صلح، جدال احسن، وحدت‌گرایی)؛ سطح ماهوی: اثبات دفاعی بودنِ ذاتیِ جهاد و نفی خشونت‌طلبی و رد ادعای دوگانگی رفتاری پیامبر در آثار وات (صلح در مکه و خشونت در مدینه) با استناد به شواهد قرآنی.

از این‌رو، رویکرد قرآن‌محورِ تنزیلی و تحلیل سه‌سطحی مذکور، نوآوری بنیادین این پژوهش تلقی می‌شود و پاسخی مستند به یکی از مهم‌ترین چالش‌های معرفتی در مطالعات اسلام‌شناسی معاصر ارائه می‌دهد.

اصل دیدگاه وات

ویلیام مونتگمری وات (۱۹۰۹-۲۰۰۶) خاورشناس اسکاتلندی، از مهم‌ترین چهره‌های اسلام‌پژوهی در غرب است که دو تک‌نگاری خود، *محمد در مکه*[۱] و *محمد در مدینه*[۲] را به‌عنوان روایت تاریخیِ منسجم از سیره نبوی در دو دوره متمایز مکه و مدینه عرضه کرده و سپس در کتاب *محمد: پیامبر و دولتمرد*[۳] خلاصه و بازنویسی تحلیلی آن دو را برای مخاطب عام‌تر فراهم آورده است. این سه اثر، در کنار هم ستون فقرات خوانش وات از پیامبر اسلام و منشأ بسیاری از بازخوانی‌های بعدی سیره در فضای استشراقی به‌شمار می‌روند.

در کتاب *محمد در مکه*، وات با تأکید بر زمینه اجتماعی، اقتصادی و فکریِ مکه، پیامبر را در دوره مکی «مبلغی دینی» با پیام توحیدی و عدالت‌خواهانه تصویر می‌کند که بدون تکیه‌بر قدرت سیاسی، از راه دعوت اخلاقی، صبر بر آزار و گفت‌وگوی انتقادی با ساختار قریش مواجه می‌شود (Watt, ۱۹۵۳, p.۱۳۸-۱۳۹, ۱۵۱-۱۵۳). او در این کتاب، جنگ و خشونت را اساساً غایب از منظومه مکی می‌بیند و از این‌رو، این مرحله را «غیرنظامی» و «وعظ‌محور» تحلیل می‌کند.

در *کتاب محمد در مدینه*، نقطـه عزیمت وات هجرت و تشکیل جامعه سیاسیِ جدید در یثرب است. به‌نظر او، ورود پیامبر به مدینه، آغاز «مرحله دولتمردی» است؛ مرحله‌ای که در آن، پیامبر از نقش یک نبیِ صرفاً موعظه‌گر، به رهبرِ سیاسی-نظامی‌ای بدل می‌شود که ناگزیر است برای حفظ و گسترش جامعه نوپای اسلامی، به ابزار جنگ، مصادره اموال، اتحادهای قبیله‌ای و اعمال قدرت متوسل شود (Watt, ۱۹۵٦, p. ۱۷-۳۵). وات غزواتی چون بدر، احد، احزاب و حنین را نه صرفاً دفاعی، بلکه بخشی از استراتژی آگاهانه پیامبر برای شکستن هژمونی قریش، تأمین راه‌های تجاری و تضمین بقای اقتصادی-سیاسی امت می‌داند.

۱. Muhammad at Mecca.
۲. Muhammad at Medina.
۳. Muhammad: Prophet and Statesman.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

وات در کتاب سوم خود، محمد: *پیامبر و دولتمرد*، این الگوی تحلیلی را در قالبی فشرده‌تر و منسجم‌تر صورت‌بندی می‌کند. در این کتاب، او با تصریح بر دوگانه «پیامبر/دولتمرد»، می‌کوشد نشان دهد که شخصیت محمد(ص) در بستر تحولات مدینه دچار نوعی «تغییر کارکرد» می‌شود: از شخصیتی صلح‌جو و صرفاً دعوت‌گر در مکه، به رهبر سیاسی که برای تحقق اهداف دینی، ناچار است از ابزار خشونت سازمان‌یافته بهره گیرد (Watt, ۱۹٦۱, p. ۸۳-۱۰۱). برآیند این سه اثر آن است که وات، بر اساس تفکیک زمانی و مکانی در مکه و مدینه، نوعی دوگانگی رفتاری برای پیامبر مفروض می‌گیرد:

در مکه، چون پیامبر فاقد قدرت سیاسی است، رفتارش رحمت‌محور و متکی‌بر صبر و گفت‌وگو است؛ در مدینه، همان پیامبر به دولتمردی تبدیل می‌شود که از جنگ و خشونت، به‌عنوان ابزاری مشروع برای پیشبرد اهداف دینی و سیاسی بهره می‌گیرد. در نتیجه، صورت‌بندی وات از جهاد و غزوات نبوی، در عمل، به قرائتی «نسبتاً تهاجمی» از اسلام در دوره مدنی می‌انجامد. از آنجا که این خوانش، نقش مهمی در شکل‌گیری تصویر پیامبر اسلام در مطالعات استشراقی ایفا کرده است، بررسی و نقد آن برای فهم زمینه‌های اتهام خشونت‌طلبی ضروری است.

توجه به سیر گفتمانی جنگ و جهاد از مکه به مدینه

در مرحله اول، آیات شاخص مرتبط با جنگ و صلح به ترتیب گفتمانی از مکه به مدینه به شکل تنزیلی گزارش می‌شود (سیوطی، ۱۴۲۱، ج. ۱، ص. ۵۸-۶۰؛ معرفت، ۱۳۹۱، ص. ۷۷-۷۸). این بررسی نشان می‌دهد که آیا در مدینه که اسلام صاحب عِده و عُدّه شد، از ابزار خشونت برای پیشبرد اهداف خود استفاده کرد؟ در بررسی ترتیب نزول سوره‌های قرآن، مجموعه‌ای از روایات معتبر در منابع اسلامی وجود دارد که اغلب به عبدالله بن عباس منتهی می‌شود و مورد وثوق اندیشمندان مسلمان است. در این نوشتار، ترتیب سوره‌ها بر اساس روایت ابن‌عباس و با استناد به منابع قابل‌اعتماد تنظیم شده و به‌منظور تکمیل و اصلاح، از روایت جابر بن زید نیز بهره گرفته شده‌است. این تلفیق به‌واسطه پژوهش‌های آیت‌الله معرفت و با استفاده از نسخه‌های متعدد و معتبر صورت پذیرفته است. شایان ذکر است که در نقل سیوطی، سوره فاتحه در روایت ابن‌عباس ذکر نشده و از همین‌رو، با استناد به روایت جابر بن زید، این نقص اصلاح شده‌است (معرفت، ۱۳۹۱، ص. ۷۷-۷۸).

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

ردیف	سوره؛ مکی/مدنی	ترتیب نزول	آیه	خشونت	سلم و صلح
۱	قلم/مکی	۲	«وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ» (قلم/۴)	«اخلاق والای پیامبر، الگوی رفتار غیرخشونت‌آمیز در اسلام»	«مرجعیت اخلاق در هویت نبوی»
۲	أنبیاء/مکی	۷۳	«وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ» (أنبیاء/۱۰۷. مؤیّد آیه ۱۵۹ سوره آل عمران.	«رسالت پیامبر، مظهر رحمت جهانی و نفی خشونت بی‌دلیل»	«رسالت جهانی پیامبر، تجلی رحمت الهی»
۳	عنکبوت/ مکی	۸۵	«وَ لا تُجادِلُوا أَهْلَ الْکِتابِ إِلاَّ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ إِلاَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُکُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»(عنکبوت/۴۶).	«نهی از خشونت کلامی و دعوت به گفت‌وگوی محترمانه با اهل کتاب»	«گفت‌وگوی محترمانه با اهل کتاب بر پایه مشترکات ایمانی»
۴	بقره/ اولین سوره مدنی	۸۷	«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ کَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ» (بقره/۲۰۸)؛	«دعوت به پذیرش کامل صلح و پرهیز از تحریکات شیطانی»	«پذیرش کامل صلح و پرهیز از وسوسه شیطان»
۵	انفال/ دومین سوره مدنی	۸۸	«وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ» (انفال/۶۱)	«پذیرش صلح در برابر تمایل دشمن، با اعتماد به خدا»	«پذیرش صلح با اعتماد به خدا در برابر میل دشمن به آشتی»
۶	آل‌عمران/سومین سوره مدنی	۸۹	«فَإِنْ حَاجُّوکَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِیَ لِلَّهِ...» (آل‌عمران/۲۰). «قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ تَعالَوْا إِلی کَلِمَةٍ سَواءٍ بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَ لا نُشْرِکَ بِهِ شَیْئاً وَ لا یَتَّخِذَ بَعْضُنا بَعْضاً أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» (آل‌عمران/۶۴).	«دعوت به گفت‌وگوی توحیدی به‌جای نزاع و تحمیل»	«دعوت به توحید و تسلیم در برابر خدا در گفت‌وگوی بین‌دینی»

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

ردیف	سوره؛ مکی/مدنی	ترتیب نزول		خشونت	سلم و صلح
۷	ممتحنه/ پنجمین سوره مدنی	۹۱	«لا يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذينَ لَمْ يُقاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ، أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه/۸).	«نفی خشونت با غیرمسلمانان صلح‌جو و تأکید بر نیکی و عدالت»	«جواز نیکی و عدالت با غیرمسلمانان غیرمتخاصم»
۸	نساء/ ششمین سوره مدنی	۹۲	«يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقى إِلَيْكُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَياةِ الدُّنْيا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ كَثِيرَةٌ كَذلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً» (نساء/۹۴).	«لزوم پرهیز از خشونت نابه‌جا و رعایت احتیاط در جهاد»	«احتیاط در جهاد و احترام به نشانه‌های صلح»
۹	حشر/ پانزدهمین سوره مدنی	۱۰۱	«هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ» (حشر/۲)	«خشونت دفاعی محدود برای دفع تهدید و عبرت‌سازی»	«عبرت از شکست متکبران متکی به قدرت ظاهری»
۱۰	حج/ هجدهمین سوره مدنی	۱۰۴	«أُذِنَ لِلَّذينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» (حج/۳۹).		
۱۱	حجرات/ بیست و یکمین سوره مدنی	۱۰۷	«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» (حجرات/۱۰).	«نهی از خشونت درون‌دینی و دعوت به اصلاح و برادری»	«صلح‌طلبی درون‌دینی بر پایه برادری ایمانی»
۱۲	توبه/ بیست و هشتمین سوره مدنی	۱۱۴	«لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» (توبه/۱۲۸)؛	«رحمت و دلسوزی پیامبر، الگوی نفی خشونت در رفتار با مؤمنان»	«رحمت‌محوری پیامبر، بنیاد صلح و همدلی در جامعه مؤمنان»

الف) گفتمان جنگ و صلح در مکه

۱. خلق عظیم داشتن پیامبر

خوش‌اخلاقی پیامبر در سوره مکیِ قلم مورد ستایش الهی قرار گرفته است (طوسی، بی‌تا، ج. ۱۰، ص. ۷۳). آیه «وَإِنَّکَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» (قلم/۴) به اخلاق برجسته ایشان اشاره دارد (سمرقندی، بی‌تا، ج. ۳، ص. ۴۸۱). بر اساس سیاق سوره قلم، مدح پیامبر بر اخلاق

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

اجتماعی و مدارا با مخالفان تمرکز دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۹، ص. ۳۷۰). ایشان حتی در برابر تهمت‌های شدید مخالفان، صبر و استقامت نشان می‌دادند (بانوی اصفهانی، ۱۳۶۱، ج. ۱۴، ص. ۴۲). در نهایت، اخلاق نیکوی پیامبر در تناقض با نسبت خشونت به ایشان است.

۲. رحمه للعالمین بودن پیامبر

در سوره انبیاء، رسول اکرم(ص) به‌عنوان رحمتی برای جهانیان معرفی شده‌است؛ چنان‌که در آیه ۱۰۷ انبیاء آمده: «وَمَا أَرْسَلْنَاکَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِین» (طوسی، بی‌تا، ج. ۷، ص. ۲۲۷). این تعبیر، گستره رحمت ایشان نسبت به همه انسان‌ها را نشان می‌دهد. مفسران، رحمت پیامبر را در دو سطح معنا کرده‌اند: برای مؤمنان، هدایت، سعادت و نجات از گمراهی؛ و برای کافران، مانعی در برابر نزول عذاب‌هایی که امت‌های پیشین را نابود ساخت (ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲، ج. ۶، ص. ۳۱۴). رحمت و مدارا از صفات پایدار پیامبر بوده‌است؛ حتی در جنگ احد، ایشان با وجود جراحات شدید و بیهوشی، پس از به‌هوش آمدن به‌جای انتقام، برای هدایت دشمنان دعا کرد (سورآبادی، ۱۳۸۰ش، ج. ۳، ص. ۱۵۸۸). بر اساس این شواهد، شخصیت پیامبر نه خشونت‌طلب، بلکه هدایت‌گر، صبور و رحمت‌محور بود و هرگز برای اهداف خود به زور و خشونت متوسل نشد، بلکه دعوت را با مهر، صبر و حکمت پیش برده است.

۳. جدال أحسن

در سوره مکی عنکبوت، قرآن با تأکید بر «جدال أحسن» به‌جای تنش، گفتمانی عقلانی، مؤدبانه و صلح‌محور توصیه می‌کند. آیه «وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْکِتَابِ إِلَّا بِالَّتِی هِی أَحْسَنُ...» (عنکبوت/۴۶) بر گفت‌وگویی همراه با احترام و استدلال تأکید دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۱۶، ص. ۲۹۸). این آیه نشان می‌دهد قرآن در مواجهه با دیگران، به‌ویژه اهل کتاب، بر منطق ادب و پرهیز از خشونت پای می‌فشارد؛ زیرا مباحثه مؤثر باید از اهانت دور باشد و به دشمنی نینجامد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۶، ص. ۱۳۷).

آیات مکی قرآن آغازگر دعوت توحیدی پیامبر هستند و تصویری روشن از گفتمان رحمانی و صلح‌محور ایشان ارائه می‌دهند. پیامبر در برابر جامعه قبیله‌محور و معارض، بدون قدرت سیاسی و تنها با اخلاق، بردباری و رحمت، دل‌ها را جذب کرد. عامل اصلی گرایش مردم، نه اجبار، بلکه جاذبه شخصیتی پیامبر نرم‌خویی، گذشت و شفقت بود که در آیات مکی برجسته‌اند. این ویژگی‌ها ثبات اخلاقی پیامبر در ضعف و فشار را نشان می‌دهند و گفتمان نبوی را بر صلح، دعوت عقلانی و تعامل اخلاقی استوار می‌سازند. آیات مکی سندی قرآنی بر رد انگاره خشونت‌طلبی‌اند و نقش رحمت در گسترش اسلام را اثبات می‌کنند - نقشی که در دوره مدنی نیز استمرار یافت.

وات معتقد است گفت‌وگو و مدارا در سیره نبوی به دوره مکی محدود می‌شود و در مدینه جای خود را به قدرت و قهر می‌دهد (Watt, ۱۹۵٦, p. ۱٤۹-۱۵۱; ibid, ۱۹٦۱, p. ۲۱۷-۲۱۸)؛ اما تحلیل تنزیلی آیات نشان می‌دهد «جدال أحسن» تاکتیک موقتی نیست، بلکه بخشی از هویت پایدار گفتمان نبوی است که در آیات مدنی نیز ادامه دارد. این امر پیش‌فرض اصلی وات درباره چرخش به خشونت را متزلزل می‌کند.

ب) گفتمان جنگ و صلح در مدینه

۱. ممنوعیت جنگ با غیر متجاوزان

در بررسی ماهیت جهاد در آیات مدنی قرآن، روشن می‌شود که این مفهوم برخلاف برداشت‌های رایج در برخی مطالعات استشراقی، از جمله دیدگاه مونتگمری وات، نه‌تنها خشونت‌طلبانه نیست، بلکه بر پایه دفاع مشروع، اخلاق‌گرایی و صلح‌محوری استوار است. وات در تحلیل جنگ‌های بدر، احد و احزاب، بارها این نکته را برجسته می‌کند که پیامبر در مدینه، از جنگ نه‌فقط به‌عنوان ابزار دفاع، بلکه به‌مثابه وسیله‌ای برای تثبیت قدرت سیاسی و تأمین منافع اقتصادی جامعه اسلامی بهره گرفته است (Watt, ۱۹۵٦, p. ۱۷–۳۵). او دوره مدنی را دوره

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

«سیاسی‌شدن» و «نظامی‌شدن» دعوت نبوی می‌خواند و با تفکیک دوره مکی و مدنی، مدعی تغییر رویکرد پیامبر از دعوت صلح‌آمیز به کنش نظامی در مدینه است؛ اما تحلیل تنزیلی آیات مدنی این انگاره را به چالش می‌کشد.

قرآن در آیه «وَقَاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ الّذِینَ یقَاتِلُونَکُمْ وَلَا تَعْتَدُوا» (بقره/۱۹۰)، به‌صراحت جنگ با غیرمتجاوزان را ممنوع کرده و بر رعایت حدود الهی در نبرد تأکید می‌ورزد (قرشی، ۱۳۷۷، ج. ۱، ص. ۳۵۲). هدف جهاد دفاع از اسلام و هویت مسلمانان در برابر ستمگران است و جایگاهی هم‌سنگ نماز، روزه و حج دارد (جعفری، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۴۸۱). تحلیل این آیه در چارچوب سیر نزول و کنار دیگر آیات مدنی، دفاعی بودن جهاد و ممنوعیت تجاوز را نشان می‌دهد. نخستین فرمان جهاد در جریان صلح حدیبیه صادر شد؛ جایی که پیامبر با وجود آمادگی نظامی، به دلیل منع الهی از جنگ، صلح را پذیرفت و حضرت علی(ع) صلح‌نامه را نگاشت (بلخی، ۱۴۲۳، ج. ۱، ص. ۱۶۷).

در آیات مدنی جهاد تنها در صورت حمله دشمن مجاز است و رعایت مرزهای الهی، از جمله ممنوعیت آسیب به زنان، کودکان، سالمندان و بیماران و تقدم دعوت به اسلام بر نبرد، الزامی است (سمرقندی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۱۲۸). واقدی (۱۳۶۹، ص. ۵۷۷-۵۸۸) نقل می‌کند که پیامبر پس از کشته شدن حارث بن عمیر در موته، لشکری سه‌هزار نفری اعزام کرد و به فرماندهان توصیه کرد از فریب، غارت، کشتن کودکان، زنان و پیران، تخریب خانه‌ها و درختان پرهیز کنند و دعوت را بر نبرد مقدم دارند.

در اسلام، مراحل برخورد با دشمن شامل بی‌اعتنایی (احزاب/۴۸)، اعراض (نساء/۶۳)، شدت عمل (توبه/۷۳) و جنگ دفاعی (بقره/۱۹۰) است. جنگ مسلمانان برای دفاع از دین خداوند است (صف/۸، بقره/۱۲۰) و این اصول نشان می‌دهند که جهاد برای دفاع مشروع است، نه تجاوز و سلطه‌طلبی (نک. قرائتی، ۱۳۸۳ش، ج. ۱، ص. ۳۰۳)؛ بنابراین، تحلیل تنزیلی آیات مدنی و شواهد تاریخی، ادعای وات در مورد رفتار دوگانه پیامبر در دوره‌های مکه و مدینه را رد می‌کند و انسجام رفتاری ایشان را در چارچوب اخلاق الهی و صلح‌محور اثبات می‌کند.

۲. صلح‌محوری و دفاع مشروع در اسلام

در عصر خشونت و تعصبات قبیله‌ای، اسلام گفتمانی متفاوت بر پایه صلح ارائه کرد. آیه «یا أَیهَا الّذِینَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ کَافّةً» (بقره/۲۰۸) فراخوانی به آرامش و وحدت است؛ واژه «سلم» پایه جامعه ایمانی را تشکیل می‌دهد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج. ۲، ص. ۵۳۷؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۱۰۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۲، ص. ۸۲). قرآن اصل روابط با دشمنان را صلح می‌داند: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا» (انفال/۶۱) و در صورت تمایل دشمن، پذیرش آن را دستور می‌دهد، همزمان هوشیاری در برابر خدعه را توصیه می‌کند (بیضاوی، ۱۴۱۸، ج. ۳، ص. ۶۵؛ فراهیدی، ۱۴۰۹، ج. ۳، ص. ۸۳؛ بغوی، ۱۴۲۰، ج. ۲، ص. ۳۰۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۷، ص. ۲۳۰؛ طوسی، بی‌تا، ج. ۵، ص. ۱۵۰). آیه «وَلَوْلَا دَفْعُ اللّهِ النّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» (بقره/۲۵۱) جهاد را ضرورتی دفاعی برای حفظ عدالت و دفع فساد معرفی می‌کند؛ دفاع امری فطری و ضامن بقای عدالت است (قرشی، ۱۳۷۷، ج. ۱، ص. ۴۶۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۲، ص. ۲۴۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۲۹۳-۲۹۵). آیه «لّا الّذِینَ یصِلُونَ إِلَی قَوْمٍ بَینَکُمْ وَبَینَهُمْ مِیثَاقٌ...» (نساء/۹۰) پیمان‌داران صلح را از جهاد مستثنا می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج. ۳، ص. ۱۳۵؛ نجفی، ۱۳۹۸، ج. ۳، ص. ۳۳۹). آیه «لا خَیرَ فِی کَثِیرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَینَ النّاسِ» (نساء/۱۱۴) اصلاح و سازش را در روابط اجتماعی توصیه می‌کند. آیه ۹۴ نساء نیز احتیاط در جنگ، پذیرش شهادتین و پرهیز از تفتیش عقاید را تأکید دارد (طیب، ۱۳۷۸، ج. ۴، ص. ۱۷۴؛ بلخی، ۱۴۲۳، ج. ۱، ص. ۳۹۸).

سیره پیامبر در مدینه اولویت صلح را نشان می‌دهد. ایشان پس از هجرت، سند همزیستی مدینه را در سال اول هجری تنظیم کردند که پیمانی برای همکاری دفاعی، احترام به حقوق دینی و صلح اجتماعی میان مسلمانان، یهودیان و بت‌پرستان بود (ابن هشام، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۵۰۴-۵۰۱؛ ابن کثیر، ۱۴۰۷، ج. ۳، ص. ۲۲۴-۲۲۶). همچنین در سال دوم هجری، معاهده‌ای با بنی‌ضمره امضا کردند که بر بی‌طرفی متقابل و عدم تعرض تأکید داشت (ابن هشام، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۵۹۱). در سال ششم هجری، صلح حدیبیه را با آتش‌بس ده‌ساله و انعطاف‌پذیری در

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

شرایط دشوار منعقد کرد (همان، ج. ۲، ص. ۳۰۸–۳۱۶). سرانجام در سال هشتم هجری، مکه را بدون خونریزی فتح کردند و از انتقام پرهیز نمودند تا رحمت و جذب دل‌ها را بر خشونت مقدم دارند (زرگری‌نژاد، ۱۳۹۸، ص. ۵۷۱-۵۷۳؛ واقدی، ۱۳۶۹، ص. ۵۹۶-۶۶۹). این آیات و شواهد تاریخی، اسلام را دینی صلح‌محور با دفاع مشروع نشان می‌دهند که حتی در اوج قدرت از خشونت پرهیزکرده و انسجام گفتمان نبوی را در تمام دوره‌ها اثبات می‌کند؛ بنابراین، دیدگاه مونتگمری وات در مورد چرخش به خشونت در مدینه رد می‌شود.

۳. محدودیت جذب نیرو و تجهیزات نظامی

آیه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّه» (انفال/۶۰) و مجموعه‌ای از آیات مدنی، گواهی روشن بر ماهیت دفاعی جهاد در اسلام و رد ادعای خشونت‌طلبی در دوره مدنی هستند. اسلام، برخلاف تصور برخی مستشرقان، جهاد را تنها در چارچوب دفاع مشروع تعریف کرده است. آمادگی نظامی که در آیه فوق توصیه شده، نه برای تهاجم، بلکه برای بازدارندگی و حفظ امنیت مسلمانان است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۹، ص. ۱۱۷). این آمادگی، به‌عنوان ابزاری دفاعی، هم مانع تجاوز دشمن می‌شود و هم ثبات داخلی را تضمین می‌کند (بلخی، ۱۴۲۳، ج. ۲، ص. ۱۲۳).

قرآن در آیات متعدد سوره توبه (ازجمله آیات ۱، ۷، ۱۱، ۱۵-۲۰، ۲۶، ۳۰، ۳۴، ۳۹، ۴۱، ۴۳-۴۷، ۵۶-۵۸) بر ضرورت تقویت بنیه دفاعی تأکید دارد؛ نه به‌عنوان ابزار سلطه‌جویی، بلکه برای حفظ کیان امت اسلامی در برابر تهدیدات خارجی؛ از این‌رو، فهم تنزیلی این آیات نشان می‌دهد که حتی در دوره مدنی که پیامبر از اقتدار سیاسی برخوردار بود، منطق جهاد بر پایه دفاع، بازدارندگی و رعایت اصول اخلاقی استوار بوده‌است. این تحلیل، به‌روشنی دیدگاه مونتگمری وات را درباره رفتار دوگانه پیامبر به چالش می‌کشد و انسجام گفتمان قرآنی در مکه و مدینه را اثبات می‌کند.

۴. تداوم نرم‌خویی پیامبر در مدینه

قرآن در آیه ۱۵۹ آل‌عمران، نرمش و رحمت پیامبر را عامل اصلی جذب مردم به اسلام معرفی می‌کند؛ اگر تندخو بودند، مردم پراکنده می‌شدند (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸، ج. ۵، ص. ۱۲۳). خداوند ایشان را به عفو و مشورت توصیه کرد که نشانه رحمت الهی و جلب قلوب بود (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۴، ص. ۵۶؛ قرشی، ۱۳۷۷، ج. ۲، ص. ۲۱۷). مشورت پیامبر با وجود اتصال به وحی، اعتمادسازی و ایجاد الفت را نشان می‌دهد و برخی آن را وسیله پاک‌سازی نفوس و جلب اطمینان دانسته‌اند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج. ۲، ص. ۸۶۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۳، ص. ۱۴۲). این نرمش در رهبری، حتی پس از اشتباهات مسلمانان در احد، آشکار بود و مستشرقان با نادیده گرفتن آن، چهره‌ای نادرست از پیامبر ترسیم کرده‌اند.

یکی دیگر از ویژگی‌های ثابت ایشان، غمخواری شدید برای امت بود (توبه/۱۲۸). پیامبر از هلاکت مردم سخت ناراحت می‌شد و هدایت را برای همه انسان‌ها اعم از مؤمن، منافق و کافر درخواست می‌کرد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۹، ص. ۴۱۱؛ مصطفوی، ۱۳۸۰، ج. ۱۰، ص. ۳۱۴). دلسوزی ایشان چنان بود که به‌سبب عدم ایمان کافران، نزدیک بود جان خود را از اندوه از دست دهد (طوسی، بی‌تا، ج. ۷، ص. ۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۳، ص. ۲۴۰؛ مصطفوی، ۱۳۸۰، ج. ۱۳، ص. ۲۵۰). خداوند در آیه ششم سوره کهف به این دلسوزی بی‌حد تسلیت می‌دهد. عقل سلیم نمی‌پذیرد که پیامبری با چنین غمخواری عمیق برای سعادت دنیوی و اخروی مردم، به خشونت پیوند داشته باشد؛ بنابراین، نرم‌خویی و غمخواری پیامبر ویژگی‌های ثابت و مرتبطی بودند که جذب قلوب و هدایت انسان‌ها را تضمین می‌کردند.

۵. صلح‌محوری در روابط خارجی و تعامل با غیرمسلمانان

آیه هشتم سوره ممتحنه یکی از شواهد کلیدی صلح‌محوری اسلام است. برخلاف دیدگاه وات که دوره مدنی را عرصه تقابل و خشونت می‌داند، این آیه حتی در شرایط قدرت، اصل هم‌زیستی مسالمت‌آمیز را حفظ کرده و مسلمانان را به رفتار نیکو و عادلانه با غیرمسلمانان غیرمعاند و وفای به عهد موظف می‌کند (گواهی، ۱۳۷۹، ص. ۴۴۹؛ قرشی، ۱۳۷۷، ج. ۱۱، ص. ۱۲۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۹، ص. ۲۳۴). آیه

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

نهم نیز جنگ را تنها با دشمنان متجاوز و اخراج‌کننده مجاز می‌شمارد و چارچوبی بر پایه صلح، عدالت و وفای به عهد ترسیم می‌کند. آیه ۲۰ سوره آل‌عمران رویکرد گفت‌وگوی مسالمت‌آمیز را نشان می‌دهد. خداوند به پیامبر توصیه می‌کند از مجادله بی‌ثمر با مخالفان پرهیز و تنها باور خود را بیان کند (جعفری، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۸۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۲، ص. ۴۷۷). این روش، بر پرهیز از تحمیل عقیده و احترام به اختیار مخاطب تأکید دارد و دیدگاه وات در مورد تقابل در مدینه را رد می‌کند.

قرآن (آل‌عمران/۶۴) همچنین اهل کتاب را به کلمه مشترک توحید دعوت می‌کند: قُلْ یا أَهْلَ الْکِتَابِ تَعَالَوْا إِلَی کَلِمَةٍ سَوَاءٍ... (بلخی، ۱۴۲۳، ج. ۱، ص. ۲۸۲). تمرکز بر مشترکات، پایه همکاری و کاهش اختلافات است و خشونت را نفی می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۲، ص. ۵۹۴)؛ بنابراین، فهم تنزیلی این آیات، انسجام گفتمان نبوی بر مدار صلح، عدالت، گفت‌وگوی عقلانی و وحدت را در تمام دوره‌ها اثبات می‌کند و ادعای رفتار دوگانه پیامبر را به چالش می‌کشد.

۶. قاطعیت در مواجهه با عهدشکنان

یکی از نکات مغفول در تحلیل مستشرقان، خلط میان اقتدار سیاسی و خشونت‌طلبی است. آیه دوم سوره حشر نمونه‌ای روشن از قاطعیت پیامبر در اداره حکومت اسلامی در مدینه است، نه نشانه‌ای از خشونت بی‌ضابطه (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص. ۲۶۴). با ورود پیامبر و مهاجران به مدینه، ساختار سیاسی جدیدی شکل گرفت. پیامبر برای مدیریت تنوع عقیدتی و اجتماعی، پیمان‌نامه‌هایی با مسلمانان و اهل کتاب امضا کرد؛ از جمله پیمان اخوت میان مهاجران و انصار و پیمانی عمومی با یهودیان که آنان را بخشی از امت واحد اسلامی معرفی می‌کرد (عبدالمحمدی و اکبری، ۱۳۹۱، ص. ۳-۴؛ فرانکوپن، ۱۳۹۹، ص. ۷۷-۷۸).

با وجود این تعامل مسالمت‌آمیز، برخی قبایل یهودی مانند بنی‌قینقاع، بنی‌نضیر و بنی‌قریظه، در مقاطع مختلف با نقض عهد و همکاری با دشمنان اسلام، امنیت مدینه را تهدید کردند. واکنش پیامبر در برابر این پیمان‌شکنی‌ها، نه از سر خشونت، بلکه در چارچوب اقتدار قانونی و حفظ نظم عمومی صورت گرفت (عبدالمحمدی و اکبری، ۱۳۹۱، ص. ۷-۴۰؛ خوش فر، اختریان و حسینی، ۱۴۰۲، ص. ۸۸). بنابراین، برخلاف برداشت مستشرقان، برخورد با گروه‌های پیمان‌شکن، نشانه‌ای از قاطعیت در حکومت‌داری و دفاع از امنیت اجتماعی است؛ نه دلیلی بر خشونت‌طلبی. فهم تنزیلی آیات مدنی، این تمایز را روشن کرده و انسجام رفتاری پیامبر را در مکه و مدینه اثبات می‌کند.

یکی از محورهای استدلالی وات در *محمد در مدینه*، استناد به برخورد پیامبر با قبایل یهودی مدینه برای اثبات «افزایش خشونت» در دوره مدنی است (Watt, ۱۹٥٦, p. ۱۹۲-۲۱۹). او اخراج بنی‌نضیر و برخورد با بنی‌قریظه را نمونه‌هایی از سخت‌گیری سیاسی پیامبر می‌داند؛ اما تحلیل تنزیلی آیات مربوط به پیمان و عهد، همراه با بازخوانی تاریخی رخدادها، نشان می‌دهد که این قاطعیت، در امتداد اخلاق رحمانی و گفتمان صلح‌محور نبوی و در چارچوب دفاع از امنیت جمعی و وفای به عهد قابل‌فهم است، نه به‌مثابه دگرگونیِ شخصیت پیامبر از «رحمت للعالمین» به «رهبر خشونت‌طلب».

۷. فلسفه تشریع حکم جهاد

آیات ۳۹ و ۴۰ سوره حج از مهم‌ترین شواهد قرآنی در اثبات ماهیت دفاعی جهاد اسلامی و انسجام گفتمان نبوی در دوره مدنی به‌شمار می‌آیند. آیه «أُذِنَ لِلَّذِینَ یقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا» (حج/۳۹) نخستین مجوز جهاد را صادر می‌کند، آن هم نه برای جنگ ابتدایی، بلکه در پاسخ به ظلم مشرکان مکه به مسلمانان. حرف «باء» در «بأنهم ظلموا» نشان‌دهنده سببیّت است؛ یعنی جهاد تنها به‌سبب ظلم رواست، نه برای توسعه‌طلبی (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۴، ص. ۳۸۴). آیه ۴۰ نیز فلسفه دفاع را روشن می‌سازد: بدون مقابله با تجاوز، مکان‌های عبادی ادیان مختلف نابود می‌شوند و آزادی دینی از بین می‌رود (سورآبادی، ۱۳۸۰، ج. ۳، ص. ۱۶۰۹). این آیه نشان می‌دهد که جهاد در اسلام، سنتی الهی و فطری برای حفظ دین، امنیت و کرامت انسانی است (بانوی اصفهانی، ۱۳۶۱، ج. ۸، ص. ۳۶۰).

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

دفاع در اسلام، واجبی گسترده است که شامل حفظ جان، مال، ناموس و اساس دین می‌شود. دفاع از ناموس نیز به معنای پاسداشت عفاف و کرامت انسانی است، نه انگیزه‌های غریزی (مطهری، ۱۳۷۶، ج. ۲، ص. ۴۶۹)؛ بنابراین، فهم تنزیلی این آیات نشان می‌دهد که جهاد در اسلام از ابتدا تا دوره مدنی، ماهیتی دفاعی و اخلاق‌محور داشته و هدف آن مقابله با ظلم و حفظ آزادی دینی بوده‌است. این تحلیل، به‌روشنی دیدگاه مونتگمری وات را درباره رفتار دوگانه پیامبر به چالش می‌کشد.

۸. صلح بین برادران دینی

آیه ۱۰ سوره حجرات از مهم‌ترین شواهد قرآنی در اثبات صلح‌محوری و عاطفه‌گرایی اسلام در هدایت و تبلیغ است. برخلاف تصور وات که گفتمان نبوی در مدینه را مبتنی‌بر خشونت و جبر می‌داند، این آیه نشان می‌دهد که اسلام حتی در دوره قدرت، بر صمیمیت، اصلاح و برادری تأکید دارد (نک. وات، ۱۳۹۰، ج. ۱، ص. ۲۲). آیه ۱۰ سوره حجرات، مؤمنان را برادر یکدیگر معرفی می‌کند و نزاع میان آنان را امری درون‌خانوادگی می‌داند که باید با صلح پایان یابد. این آیه، مسئولیت اجتماعی مسلمانان در اجرای عدالت و اصلاح روابط را روشن می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۲۲، ص. ۱۶۹) و در ادامه آیه نهم همین سوره، بر ضرورت اصلاح میان متخاصمین تأکید دارد (قرشی، ۱۳۷۷، ج. ۱۰، ص. ۲۷۹). علامه طباطبایی (۱۴۱۷، ج. ۱۸، ص. ۳۱۵) نیز در تفسیر عبارت «فَأَصْلِحُوا بَینَ أَخَوَیکُمْ»، همه طرف‌های نزاع و اصلاح را در دایره برادری قرار داده و تقوای الهی را شرط بهره‌مندی از رحمت خداوند دانسته است؛ بنابراین، این آیه نشان می‌دهد که اسلام در هدایت انسان‌ها، بر محبت، همدلی و اصلاح تأکید دارد و گفتمان نبوی در مدینه نیز بر همین اصول استوار بوده‌است، نه بر خشونت و اجبار.

۹. اصول اخلاقی قرین جنگ‌های دفاعی اسلام

در جنگ‌های دفاعی ناگزیر، قواعد اخلاقی اسلام که گواه رویکرد صلح‌محور آن است به‌کار بسته می‌شد. نامه ۱۴ *نهج‌البلاغه* به‌روشنی این منشور اخلاقی را بیان کرده است: عدم آسیب به فراریان، ممنوعیت حمله به زخمی‌ها، عدم تعرض به زنان و کودکان، پرهیز از تحریک دشمن حتی در برابر توهین به مسلمانان.

رسول اکرم(ص) در سیره خود بر پرهیز از کشتن اسرا و رفتار مهربانانه با آنان برای جذب قلوب و کاهش دشمنی‌ها تأکید داشت. در غزوه بنی‌مصطلق (شعبان سال پنجم)، پس از پیروزی مسلمانان بر قبیله بنی‌مصطلق و اسارت حدود ۷۰۰ نفر، پیامبر اسرا را آزاد کرد و با ازدواج با جویریه بنت حارث، این قبیله را به هم‌پیمانان مسلمانان تبدیل کرد (واقدی، ۱۳۸۹، ج.۲، ص.۴۰۴-۴۱۲). در غزوه حنین (شوال سال هشتم)، پس از اسارت حدود ۶۰۰۰ نفر از قبایل هوازن و ثقیف، پیامبر با مهربانی اسرا را آزاد کرد؛ از جمله شیماء بنت حلیمه را با احترام پذیرفت و با بازگرداندن اموال به مالک بن عوف، بسیاری از هوازن را به اسلام جذب کرد (واقدی، ۱۳۸۹، ج.۳، ص. ۸۸۵-۸۹۵). این رویکرد نشان‌دهنده اولویت جذب قلوب بر انتقام بود.

بر این اساس، برخلاف انگاره رایج در آثار مونتگمری وات که اسلام را دینی خشونت‌طلب و پیامبر را کنشگری نظامی در دوره مدنی معرفی می‌کنند (وات، ۱۳۹۰، ص. ۲۲)؛ تحلیل آیات مدنی قرآن نشان می‌دهد که اسلام حتی در دوران اقتدار سیاسی و نظامی، همچنان بر مدار صلح‌محوری حرکت کرده است. در این مرحله که مسلمانان از «عِدّه و عُدّه» برخوردار بودند، جنگ‌ها نه با هدف توسعه‌طلبی، بلکه در پاسخ به تهدیدات خارجی و در چارچوب دفاع مشروع صورت گرفتند.

نشانه‌های صلح‌گرایی در آیات مدنی به‌وضوح قابل مشاهده‌اند؛ از جمله تأکید بر پذیرش صلح در صورت تمایل دشمن (و إن جنحوا للسلم فاجنح لها؛ انفال/۶۱)، منع تجاوز (و لا تعتدوا؛ بقره/۱۹۰) و دعوت به گفت‌وگوی نیکو (و جادلهم بالتی هی أحسن؛ نحل/۱۲۵). این شواهد قرآنی، گواهی روشن بر اصالت صلح در منطق اسلامی‌اند و نشان می‌دهند که حتی در شرایط قدرت، اسلام از چارچوب‌های اخلاقی و انسانی

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

در مواجهه با دشمنان فراتر نرفته است. از این‌رو، بررسی اجمالی این آیات، نه‌تنها تصویر خشونت‌محور مستشرقان را به چالش می‌کشد، بلکه نشان می‌دهد که اسلام در دوره مدنی نیز بر پایه رحمت، عقلانیت و دفاع مشروع استوار بوده‌است.

نقد تطبیقی دیدگاه وات بر اساس یافته‌های تنزیلی

با کنار هم نهادن دستگاه تحلیلی وات در سه اثر *محمد در مکه*، *محمد در مدینه* و *محمد: پیامبر و دولتمرد*، از یک‌سو و یافته‌های این پژوهش از سوی دیگر، می‌توان نسبت مکه/مدینه را در سه سطح اخلاقی، گفتمانی و ماهوی بازخوانی کرد: در سطح اخلاقی، وات در عمل نوعی تحول در شخصیت پیامبر مفروض می‌گیرد: پیامبری که در مکه نرم‌خو، صبور و صرفاً دعوت‌گر است، در مدینه به دولتمردی بدل می‌شود که ناچار است از ابزار خشونت سازمان‌یافته بهره ببرد. در مقابل، تحلیل تنزیلی آیات نشان داد که اوصاف «خلق عظیم»، «رحمه للعالمین»، نرم‌خویی، عفو و غمخواری نسبت به امت، در آیات مدنی نیز استمرار دارند و حتی در اوج اقتدار سیاسی (ازجمله در فتح مکه) برجسته‌تر شده‌اند. این استمرار اخلاقی، فرضیه دوگانگی شخصیتیِ وات را تضعیف می‌کند.

در سطح گفتمانی، وات دوره مدنی را عرصه غلبه منطق قدرت و جنگ می‌بیند؛ به‌گونه‌ای که به‌تدریج، جای گفت‌وگوی مسالمت‌آمیز و جدال احسن را خشونت و حذف فیزیکی می‌گیرد. در حالی‌که سیر تنزیلی آیات مربوط به گفت‌وگو با اهل کتاب، جدال احسن، دعوت به وحدت، الزام به وفای به عهد و امکان همزیستی با غیرمسلمانان غیرمعاند نشان می‌دهد که «گفتمان صلح‌محور» در مدینه نه‌تنها تضعیف نشده، بلکه در قالب اصولی چون «اصلاح ذات البین»، «وفای به عهد» و «عدالت در روابط بین‌الملل» تعمیق شده‌است. بدین‌ترتیب، نمی‌توان دوره مدنی را به‌صورت ساده‌انگارانه در قالب «گفتمان خشونت» صورت‌بندی کرد.

در سطح ماهویِ جهاد، وات غزوات مدنی را دست‌کم تا حدی دارای کارکرد تهاجمی و توسعه‌طلبانه می‌داند؛ حال آنکه تحلیل تنزیلی آیات جهاد (از جمله بقره/۱۹۰، ۲۵۱، حج/۳۹-۴۰، انفال/۶۰-۶۱، نساء/۹۰، ممتحنه/۸-۹) نشان داد که جهاد در منطق قرآنی، اساساً دفاعی، محدود به متجاوزان و مقید به اصول اخلاقی سخت‌گیرانه است؛ جنگ «اذن» می‌خواهد و این اذن، به‌صراحت بر ظلم و تهدید قبلی مبتنی است، نه توسعه‌طلبی. در نتیجه، برداشت وات از «ماهیت جهاد مدنی» با منطق تنزیلی قرآن سازگار نمی‌نماید.

در سطح روش‌شناختی نیز، وات عمدتاً بر ترکیب گزارش‌های تاریخیِ سیره و مغازی و تحلیل‌های جامعه‌شناختی استوار است و آیات قرآن را بیشتر در حاشیه روایت تاریخی می‌نشاند؛ در حالی‌که مقاله حاضر کوشیده است قرآن را به‌عنوان «منبع درجه اول و متن بنیانی» برای فهم سیره نبوی در دو دوره مکه و مدینه به‌کار گیرد. نتیجه آن است که وقتی روایت وات در پرتو سیر تنزیلی آیات بازخوانی می‌شود، تصویر پیشنهادی او از «پیامبرِ خشونت‌محور مدنی» قابل دفاع نیست و نیاز به تجدیدنظر جدی دارد.

بر این اساس، می‌توان گفت دیدگاه وات با منطق درون‌دینی قرآن، به‌ویژه در تحلیل پیوستگی اخلاقی و صلح‌محورِ رفتار پیامبر، دچار کاستی‌های جدی است و روش فهم تنزیلی، امکان بازسازی روایتی بدیل و منسجم از نسبت مکه و مدینه را فراهم می‌سازد.

نتیجه

بر اساس تحلیل سیر تنزیلی قرآن، به‌ویژه در آیات مدنی، می‌توان به‌صورت منسجم و یکپارچه به نقد دیدگاه‌های وات درباره خشونت در اسلام پرداخت. برخلاف ادعای دوگانگی رفتاری پیامبر در دوره‌های مکه و مدینه، شواهد قرآنی نشان می‌دهند که شخصیت اخلاقی، گفتمان صلح‌محور و ماهیت دفاعی جهاد در اسلام، نه‌تنها دچار تغییر نشده، بلکه در مدینه با اقتدار سیاسی نیز تثبیت و تعمیق یافته است. در سطح اخلاقی، قرآن بر ثبات شخصیت پیامبر تأکید دارد. نرم‌خویی و رحمت او در مدینه همچون مکه حفظ شده و حتی در اوج قدرت، با عفو و

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

گذشت همراه بوده‌است. آیات «و انک لعلی خلق عظیم» و «و ما ارسلناک الا رحمه للعالمین»، در کنار رفتارهایی چون بخشش اسرا و گذشت در فتح مکه، گواهی بر استمرار اخلاق رحمانی پیامبرند. در سطح گفتمانی، آموزه‌های قرآنی در مدینه نیز بر اصالت صلح، گفت‌وگوی نیکو و همزیستی مسالمت‌آمیز تأکید دارند. آیات «و ان جنحوا للسلم فاجنح لها»، «و لا تعتدوا»، «و جادلهم بالتی هی احسن» و «لا ینهاکم الله عن الذین لم یقاتلوکم»، نشان می‌دهند که صلح نه یک تاکتیک، بلکه یک اصل بنیادین در گفتمان اسلامی است. در سطح ماهوی نیز، جهاد در قرآن ماهیتی دفاعی دارد و تنها در برابر ظلم و تجاوز مشروع شمرده شده‌است. آیه «اذن للذین یقاتلون بانهم ظلموا»، به‌روشنی نشان می‌دهد که جنگ در اسلام نه برای توسعه‌طلبی، بلکه برای حفظ امنیت و دفع تهدیدات است، آن‌هم با قیود اخلاقی سخت‌گیرانه. بنابراین، ادعای خشونت‌طلبی اسلام یا تغییر رفتار پیامبر در مدینه، با منطق تنزیلی قرآن ناسازگار است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل سیر نزول و تلفیق سه‌سطحی اخلاقی، گفتمانی و ماهوی، تصویری دقیق و منصفانه از منطق قرآنی در مواجهه با خشونت و صلح ارائه می‌دهد؛ تصویری که اسلام را دینی رحمانی، صلح‌محور و اخلاق‌مدار معرفی می‌کند، نه خشونت‌طلب و تهاجمی.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر هیچگونه تضاد منافعی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه محمدمهدی فولادوند.

ابن کثیر، أبو الفداء إسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی (۱۹۸۶/۱۴۰۷). *البدایه و النهایه*. بیروت: دار الفکر.

ابن هشام، عبد الملک بن هشام الحمیری المعافری (بی‌تا). *السیره النبویه*. تحقیق مصطفی السقا، إبراهیم الأبیاری، عبد الحفیظ شلبی. بیروت: دار المعرفه.

ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۴۰۸). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

أسماء الدین و هاریس تارین (۲۰۱۵). «إعاده النظر فی «الخطوط الحمراء»: عندما تتقاطع حریه التعبیر والمعتقد والتغییر الاجتماعی». مؤسسه بروکینغز.

بانوی اصفهانی، سیده نصرت امین (۱۳۶۱ش). *مخزن العرفان در تفسیر قرآن*. تهران: نهضت زنان مسلمان.

برجی، یعقوب علی (۱۳۸۵ش). «تأملی در اتهام خشونت به پیامبر اعظم(ص)». *پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی*. شماره ۲۰. زمستان. ص ۳۰–۱۹.

بغوی، حسین بن مسعود (۱۴۲۰). *معالم التنزیل فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

بلخی، مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳). *تفسیر مقاتل بن سلیمان*. بیروت: دار إحیاء التراث.

بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸). *أنوار التنزیل و أسرار التأویل*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

ثعلبی نیشابوری، أبو إسحاق أحمد بن إبراهیم (۱۴۲۲). *الکشف والبیان عن تفسیر القرآن*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

جعفری، یعقوب (بی‌تا). *کوثر*. بی‌جا: بی‌نا.

خوش فر، محسن، اختریان، پروین و حسینی، مینا سادات (۱۴۰۲ش). «تحلیل انتقادی اتهام خشونت به پیامبر از دیدگاه مستشرقان». *قرآن پژوهی خاورشناسان*. شماره ۳۵. بهار. ص ۱۴۰–۷۰.

زرگری نژاد، غلامحسین (۱۳۹۸ش). *تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت)*. تهران: سمت.

سمرقندی، نصر بن محمد بن أحمد (بی‌تا). *بحر العلوم*. بی‌جا: بی‌نا.

سورآبادی، ابوبکر عتیق بن محمد (۱۳۸۰ش). *تفسیر سورآبادی*. تهران: فرهنگ نو.

سلیمان، عمر و محمد الشناوی، (۲۰۲۰). «کیف تعالی النبی عن العداوه والإهانه». *معهد یقین للبحوث الإسلامیه*. https://yaqeeninstitute.org/omar-suleiman

سیوطی، عبدالرحمن بن أبی‌بکر (۱۴۲۱). *الإتقان فی علوم القرآن*. لبنان-بیروت: دار الکتاب العربی.

«*صوره النبی فی الخطاب الاستشراقی وأثره فی الإعلام الغربی*» (۲۰۲۰). به‌کوشش مرکز السلف. https://salafcenter.org/٥٤٣٨

طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲/۱۴۰۸ش). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار المعرفه، چاپ دوم؛ تهران: انتشارات ناصر خسرو.

طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا). *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸ش). *أطیب البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: انتشارات اسلام.

عبدالمحمدی، حسین (۱۳۹۱ش). «نقد دیدگاه مستشرقان درباره جنگ‌های پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم (با رویکرد قرآنی)». *قرآن پژوهی خاورشناسان*. شماره ۱۳. پاییز و زمستان. ص ۸۶–۶۵.

عبدالمحمدی، حسین و اکبری، هادی (۱۳۹۱ش). «نقد و بررسی دیدگاه مستشرقان درباره اهداف غزوات و سرایای پیامبر اعظم از منظر اسناد تاریخی». *تاریخ اسلام*. شماره ۵۱. پاییز. ص ۴۰–۷.

فراهیدی، خلیل بن أحمد (۱۴۰۹). *کتاب العین*. قم: نشر هجرت.

فرانکوپن، بیتر (۱۳۹۹ش). راه‌های ابریشم؛ *تاریخ جهان از دیدگاهی نو*. ترجمه حسن افشار. تهران: مرکز.

قرائتی، محسن (۱۳۸۳ش). *تفسیر نور*. تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.

قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷ش). *تفسیر احسن الحدیث*. تهران: بنیاد بعثت.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

گواهی، عبدالرحیم (۱۳۷۹ش). *درآمدی بر تاریخ ادیان در قرآن*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

مصطفوی، حسن (۱۳۸۰ش). *تفسیر روشن*. تهران: مرکز نشر کتاب.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۶ش). *مجموعه آثار*. تهران: صدرا.

معرفت، محمد هادی (۱۳۹۱ش). *علوم قرآنی*. قم: مؤسسه فرهنگی تمهید.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۴ش). *تفسیر نمونه*. تهران: دار الکتب الإسلامیه.

وات، مونتگمری (۱۳۹۰ش). *تأثیر اسلام بر اروپای قرون وسطی*. ترجمه حسین عبدالمحمدی. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

نجفی، محمدجواد (۱۳۹۸). *تفسیر آسان*. تهران: انتشارات اسلامیه.

واقدی، محمد بن عمر (۱۳۸۹ش). *المغازی: تاریخ جنگ‌های پیامبر (ص)*. ترجمه محمود مهدوی دامغانی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

References

Abdolmohammadi, Hossein (۱۳۹۱ SH). “Naqd-e Didgah-e Mostashreqan Darbareh Janghaye Payambar-e A'zam (s) ba Roykard-e Qur'ani.” Qur'an Pazhuhi-ye Khavarshenasan. no ۱۳ (Autumn–Winter). p٦٥–٨٦. [In Persian]

Abdolmohammadi, Hossein, and Hadi Akbari (۱۳۹۱ SH). “Naqd va Barrasi-ye Didgah-e Mostashreqan Darbareh Ahdaf-e Ghazavat va Saraya-ye Payambar-e A'zam az Manzar-e Asnad-e Tarikhi”. Tarikh-e Islam. no ٥١ (Autumn). p ٧–٤٠. [In Persian]

Abdullahi An-Na’im, Ahmed (٢٠٠٦). Why Should Muslims Abandon Jihad? *Human Rights and the Future of International Law*. No publisher specified.

Abu al-Futuh-e Razi, H. ibn A. (١٤٠٨). *Rawd al-Jinan wa Ruh al-Jinan fi Tafsir al-Qur'an*. Mashhad: Bonyad-e Pazhuheshhaye Eslami Astan Quds Razavi. [In Persian]

Al-Baghawi, H. ibn M. (١٤٢٠). *Ma'alim al-Tanzil fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]

Al-Baydawi, A. ibn 'U. (١٤١٨). *Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]

Al-Din, A. & Taryn, H. (٢٠١٥). “Revisiting the ‘Red Lines’: When Free Speech, Faith, and Social Change Intersect.” Brookings Institution. [In Arabic]

Al-Farahidi, K. ibn A. (١٤٠٩ AH). *Kitab al-'Ayn*. Qom: Nashr Hijrat. [In Arabic]

Al-Samarqandi, N. ibn M. ibn A. (n.d.). *Bahr al-'Ulum*. n.p.: n.p. [In Arabic]

Al-Suyuti, A. ibn A. B. (١٤٢١). *Al-Itqan fi 'Ulum al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Arabic]

Al-Tabataba'i, M. H. (١٤١٧). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Qom: Daftar-e Entesharat-e Eslami. [In Arabic]

Al-Tabrisi, F. ibn H. (١٤٠٨/١٣٧٢ SH). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an* (٢nd ed.). Beirut: Dar al-Ma'rifah; Tehran: Entesharat Naser Khosrow. [In Arabic]

Al-Tha'labi al-Nishaburi, A. I. A. ibn I. (١٤٢٢ AH). *Al-Kashf wa al-Bayan 'an Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]

Al-Tusi, M. ibn H. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]

Al-Waqidi, M. ibn 'U. (١٣٨٩ SH). *Al-Maghazi: Tarikh-e Janghaye Payambar (PBUH)*. Translated by Mahmoud Mahdavi Damghani. Tehran: Markaz Nashr-e Daneshgahi. [In Persian]

Balkhi, Muqatil ibn Sulayman (١٤٢٣ AH). *Tafsir Muqatil ibn Sulayman*. Beirut: Dar Ihya al-Turath. [In Arabic]

Banooy-e Asfahani, Sayyidah Nusrat Amin. (١٣٦١ SH). *Makhzan al-'Irfan dar Tafsir-e Qur'an*. Tehran: Nahzat-e Zanan-e Mosalman. [In Persian]

Burji, Y. A. (١٣٨٥ SH). “Ta'ammoli dar Ettiham-e Khoshunat be Payambar-e A'zam (PBUH).” *Pazhuheshnameh-ye Hikmat va Falsafeh-ye Eslami*. No ٢٠. Winter. p١٩–٣٠. [In Persian]

Frankopan, P. (١٣٩٩ SH). *The Silk Roads: A New History of the World*. Translated by Hasan Afshar. Tehran: Markaz. [In Persian]

Gavahi, Abdolrahim (١٣٧٩ SH). *Daramadi bar Tarikh-e Adyan dar Qur'an*. Tehran: Daftar Nashr-e Farhang-e Eslami. [In Persian]

Ibn Hisham, Abd al-Malik ibn Hisham (n.d.). *Al-Sirah al-Nabawiyyah*. Edited by Mustafa al-Saqqa, Ibrahim al-Abyari, and Abd al-Hafiz Shalabi. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]

Ibn Kathir, Abu al-Fida (١٤٠٧/١٩٨٦). *Al-Bidayah wa al-Nihayah*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]

Ja'fari, Y. (n.d.). *Kawthar*. n.p.: n.p. [In Persian]

Khoshfar, M., Ikhtiyarian, P., & Hosseini, M. S. (١٤٠٢ SH). “Tahlil-e Enteqadi-ye Ettiham-e Khoshunat be Payambar az Didgah-e Mostashreqan.” *Qur'an Pazhuhi-ye Khavarshenasan*. No ٣٥. Spring. p٧٠–١٤٠. [In Persian]

Makarem Shirazi, N., et al. (١٣٧٤ SH). *Tafsir-e Nemuneh*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]

Ma'rifat, M. H. (١٣٩١ SH). *'Ulum-e Qur'ani*. Qom: Mu'assaseh-ye Farhangi Tamhid. [In Persian]

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]

Moosa, Ebrahim(۲۰۱۰). *The Changing Role of Islam in International Relations*. No publisher specified.
Mostafavi, H. (۱۳۸۰ SH). *Tafsir-e Roshan*. Tehran: Markaz Nashr-e Ketab. [In Persian]
Motahhari, M. (۱۳۷٦ SH). *Majmu'eh-ye Athar*. Tehran: Sadra. [In Persian]
Najafi, Mohammad Javad (۱۳۹۸ SH). *Tafsir-e Asan*. Tehran: Entesharat-e Eslamiyeh. [In Persian]
Qara'ati, M. (۱۳۸۳ SH). *Tafsir-e Nur*. Tehran: Markaz-e Farhangi Darsha'i az Qur'an. [In Persian]
Qurashi, S. A. A. (۱۳۷۷ SH). *Tafsir-e Ahsan al-Hadith*. Tehran: Bonyad-e Be'sat. [In Persian]
Sourabadi, A. B. 'A. ibn M. (۱۳۸۰ SH). *Tafsir-e Surabadi*. Tehran: Farhang-e No. [In Persian]
"Surat al-Nabi fi al-Khitab al-Istishraqi wa Atharuhu fi al-I'lam al-Gharbi" (۲۰۲۰). Salaf Center. [In Arabic]
Suleiman, O., & Al-Shannawi, M. (۲۰۲۰). "Kayfa Ta'ala al-Nabi 'an al-'Adawah wa al-Ihanah." Yaqeen Institute for Islamic Research. [In Arabic]
Tayyib, S. A. (۱۳۷۸ SH). *Atyab al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Entesharat-e Eslam. [In Persian]
The Holy Quran. Translated by Mohammad Mahdi Fooladvand.
Watt, W. M. (۱۳۹۰ SH). *The Influence of Islam on Medieval Europe*. Translated by Hossein Abdolmohammadi. Qom: Imam Khomeini Education and Research Institute. [In Persian]
Watt, W. M. (۱۹۵۳). *Muhammad at Mecca*. Oxford: Oxford University Press, ۲nd ed.
Watt, W. M. (۱۹۵٦). *Muhammad at Medina.* Oxford: Oxford University Press.
Watt, W. M. (۱۹٦۱). *Muhammad: Prophet and Statesman.* Oxford: Oxford University Press.
Zargari-Nejad, G. H. (۱۳۹۸ SH). *Tarikh-e Sadr-e Islam (Asr-e Nubuwwat)*. Tehran: Samt. [In Persian]

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.59.5]